

Bojan Godeša

Revizija in odpiranje novih obzorij – priložnost za »drugačno« zgodovino?

UDK 930.1(497.12)

GODEŠA Bojan, dr., docent, višji znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1, bojan.godesa@inz.si

Revizija in odpiranje novih obzorij – priložnost za »drugačno« zgodovino?

Zgodovinski časopis, Ljubljana 63/2009 (140), št. 3-4, str. 440–458, cit. 64

1.01 izvorni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Razprava obravnava razvoj socialno in kulturno zgodovinske problematike druge svetovne vojne na Slovenskem in njeno umestitev v širši družbeni kontekst v času po ideološki sprostitvi konec 80 let preteklega stoletja. Raziskava ugotavlja, da je ta smer v zgodovino pisju 2. svetovne vojne še razmeroma slabo zastopana, tako zaradi drugačnih družbenih prioritet (boj za politično – ideološko interpretacijo tega obdobja), kot tudi zaradi pomanjkanja sistematičnega metodološkega in problemskega delovanja na tem področju. Kljub temu obstaja tudi na tem področju vrsta raziskav, s katerimi skušajo tudi slovenski zgodovinarji zapolniti nastalo vrzel.

Ključne besede: zgodovino pisje, druga svetovna vojna, revizija, socialna in kulturna zgodovina, Slovenija

UDC 930.1(497.12)

GODEŠA Bojan, Ph.D., Assistant Professor, Senior scientific collaborator, The Institute of Contemporary History, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1, bojan.godesa@inz.si

Revision and Prospects of New Vistas: An Opportunity for a »Different« Kind of History?

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 63/2009 (140), No. 3-4, pp. 440–458, 64 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

Examined is the development of social and cultural historic aspects of the Second World War in Slovenia and its role within a broader social context in the period following the introduction of ideological changes at the end of the 1980s. In view of the changed social priorities in the 1980s (i.e. the struggle for a different political and ideological interpretation of that period) and due to a lack of relevant methodology and systematic research this branch of historiographic research of the Second World War is still relatively new. However, a number of studies on the subject, some of which have been made also by Slovene historians, try to close the existing gap.

Key Words: historiography, Second World War, revision, social and cultural history, Slovenia

Druga polovica 80 let 20. stoletja – politične spremembe v slovenski družbi in zgodovinopisju

Za vse bivše komunistične družbe v vzhodni Evropi je po padcu berlinskega zidu, kot simbolnemu koncu hladne vojne značilno, da so se znašle v prehodnem obdobju postkomunizma, kjer se skoraj na vseh področjih umikajoče staro prepleta z novim. Pogled je tako hkrati usmerjen v dve smeri, po eni strani je zazrt nazaj v preteklost, po drugi seveda tudi v prihodnost. Išče se nova identiteta in ustvarja se nov sistem vrednot. Zato je potrebno tudi preteklost in sodobnost spraviti v novo ravnovesje. Temu primerno se je povečalo zanimanje za preteklost.

Konec 80. in začetek 90. let prejšnjega stoletja smo bili tako priča spremembam globalnih razsežnosti, katerih sestavni del je bilo tudi dogajanje v Sloveniji. Sredi 80 let 20. stoletja je slovensko družbo zajel val družbenih sprememb, ki jih ni bilo mogoče več zaježiti. Te so dosegle vrhunec z uvedbo parlamentarne demokracije, ki je sovpadala s slovensko osamosvojitvijo leta 1991 in je predstavljala nov družbeni okvir tako za slovensko zgodovinopisje kot za politični sistem in ekonomijo, skratka za celotno slovensko družbo. Slovensko zgodovinopisje se je sicer že sredi 80 let prejšnjega stoletja začelo spraševati o preživelosti starih vzorcev, ki so bili postavljeni po 2. svetovni vojni. Tako je prišlo pod vplivi socialnih in antropoloških zgodovinskih raziskav na evropskem Zahodu, kritik tradicionalnih zgodovinopisnih usmeritev doma in zaostrenih političnih razmer v Jugoslaviji do pomembnih sprememb že sredi 80. let prejšnjega stoletja. Vprašljiva je postala ideološka perspektiva v zgodovinopisju, metodologija in izbor prednostnih tem. Del zvečine mlajših raziskovalcev se je po zgledu zahodnoevropskih, zlasti francoskih in nemških avtorjev usmeril k raziskovanju manj in še neraziskanih socialno in kulturnozgodovinskih tem, drugi del pa se je razlag bližnje in oddaljene preteklosti (od srednjega veka do najnovejše zgodovine) lotil politično, ideološko in nacionalno bolj odprto in sproščeno, kot predhodne generacije. S politično sprostitevjo sredi 80. let 20. stoletja je bila presežena mnenjska monolitnost in je bila dana možnost novi presoji enostranskih pogledov polnih ideoloških stereotipov, odstranitvev tabujev in možnost pluralnih modelov zgodovinske interpretacije.

Zgodovinpisje o drugi svetovni vojni pred letom 1990

Povojni režim v Sloveniji (1945–1990) je izvajal svojo legitimnost neposredno iz dogajanja med okupacijo in takoj po vojni (tedaj imenovano narodno-osvobodilni boj in ljudska revolucija) in temu je bilo v veliki meri podrejeno tudi tedanje zgodovinpisje. V povojnem času je izšlo izjemno število del (po nekaterih statističnih podatkih okoli 30.000 člankov in okoli 1000 knjig), ki so neposredno ali implicitno potrjevala uradno dovoljeno podobo dogajanja med drugo svetovno vojno. Med njimi so prevladovali v veliki večini amaterski pisci, pravih zgodovinarjev, delujočih po ustaljenih merilih tedanjega slovenskega zgodovinpisja pa je bilo razmeroma malo. Že zelo zgodaj (leta 1948 kot prva v Jugoslaviji) je bila ustanovljena stolica za proučevanje obdobja med letoma 1941 in 1945 na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Vodil jo je Metod Mikuž, ki se je med okupacijo znašel v zelo odmevni in protislovni vlogi. Bil je namreč katoliški duhovnik, ki se je za razliko od večine katoliških duhovnikov na čelu z ljubljanskim škofom Gregorijem Rožmanom, med okupacijo pridružil partizanskemu gibanju. Po vojni je Mikuž izstopil iz duhovniškega stanu in je do svoje smrti (1981) veljal za osrednjega pisca o slovenski zgodovini za obdobje po letu 1918. Kljub temu tudi Mikužu ni bilo povsem prizanešeno z pejorativnimi ocenami vodilnih predstavnikov oblasti.¹ Njegovo najpomembnejše delo je Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji (5 knjig),² ki jo danes le redko kdo še uporablja ali celo navaja, čeprav vsebuje mnoge tudi iz današnjega zornega kota zanimive in uporabne podatke in teze. Na Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja (leta 1989 preimenovanega v Inštitut za novejšo zgodovino) v Ljubljani je z obsežnim opusom (okoli 1000 bibliografskih enot) deloval Tone Ferenc (umrl 2003), ki se je usmeril predvsem v raziskovanje okupacijskih sistemov (sprva predvsem nemškega,³ kasneje pa tudi italijanskega⁴) na podlagi obsežnega arhivskega gradiva, a pisal tudi o odporništvu,⁵ kolaboraciji in v devetdesetih letih tudi o bratomornem boju.⁶ V Mariboru je deloval Milan Ževart (umrl 2006), ki se je osredotočil na raziskovanje Štajerske med okupacijo, in je, na svoje štajersko poreklo je bil zelo ponosen, poudarjal predvsem nacionalne vidike odpornišтва, socialno-revolucionarni pa so bili zanj drugotnega pomena.⁷ O Osvobodilni fronti in njenem značaju (koalicija – da ali ne)⁸ in o začetkih oboroženega upora⁹ je pisal pred vojno diplomirani zgodovinar, sicer pa medvojni član krščansko socialistične skupine v Osvobodilni fronti France Škerl,

¹ Tako je bil Mikuž na seji politbiroja CK KPS 28. aprila 1951 označen za »ostanek reakcije«. Drnovšek, Zapisniki politbiroja, str. 267.

² Mikuž, Pregled zgodovine NOB.

³ Ferenc, Le système d'occupation; Nacistična raznarodovalna politika; Quellen zur nationalsozialistischen Entnationalisierung.

⁴ Ferenc, Fašisti brez krinke; La provincia »italiana« di Lubiana.

⁵ Ferenc, Ljudska oblast.

⁶ Ferenc, Dies irae.

⁷ Ževart, NOB v Šaleški dolini.

⁸ Škerl, Politični tokovi v OF; Vloga in pomen OF; Problem koalicije.

⁹ Škerl, Počeci partizanskega pokreta.

ki je vnesel za tedanje razmere zavidljivo stopnjo problemskega pristopa in deloma celo drugačnega gledanja od uradnih stališč glede obravnavanih tem. Rezultati Škerlovih raziskav, ki so sicer afirmativno obravnavali partizansko gibanje, so bili pogosto na robu tistega, kar je bilo za vladajoči režim še sprejemljivo, včasih pa tudi že čez rob.¹⁰ Obravnava domačih nasprotnikov partizanstva, ki so bili ožigosani za narodne izdajalce, je v tem kontekstu sledile le kot dodatek, kot nekakšna negativna stran medvojnega dogajanja. O njih se v strokovni literaturi niti ni pogosto pisalo. V tem pogledu je izjema delo Frančka Sajeta Belogardizem,¹¹ ki je bilo sicer pisano povsem v duhu časa, to je enostransko, a je hkrati postreglo s celo vrsto tudi za današnji čas pomembnih podatkov in ocen, tako da je besedilo pred kratkim doživelo svoj tretji ponatis.¹² V sklopu obravnavanja protikomunistične in kolaborantske dejavnosti velja omeniti še monografijo Borisa Mlakarja, Domobranstvo na Primorskem (1943–1945),¹³ ki je še po današnjih merilih verodostojno delo. Med redkimi avtorji, ki so obravnavali nasprotnike osvobodilnega gibanja na tak način, da njihov delo še danes ni povsem izgubilo aktualnosti, gre izpostaviti tudi že omenjenega Škerla, ki je pri njihovi obravnavi upošteval in kritično uporabljal tudi v domovini sicer prepovedano emigrantsko literaturo.¹⁴

Pisanje o drugi svetovni vojni je zaznamovala partizanska generacija, saj so bili vsi omenjeni, razen Ferenc in Mlakarja (rojen leta 1947), aktivni udeleženci partizanskega boja. Po demokratičnih spremembah, tisti, ki so še bili živi, niso prekinili s svojim raziskovanjem in so njihova dela nemoteno izhajala ter so opravljali svoje profesorsko in mentorsko delo še naprej. Njihova dela oz. dela v njihov spomin izhajajo tudi še danes.¹⁵

Znanstvenega marksizma kot metode, ki je bila s strani marksističnih ideologov predstavljena kot najvišja oblika znanstvenega delovanja, v delih omenjenih zgodovinarjev praktično ni zaslediti. V metodološkem pogledu so sledili tedaj v slovenskem zgodovinopisju prevladujoči pozitivistični tradiciji in se v glavnem izogibali problematizaciji medvojnega dogajanja. Nestrinjanje s takim klišejskim pristopom starejše generacije je med prvimi izrazil Jože Dežman, ki je z motom Andrzeja Wajde »mladina čuti potrebo, da zve resnico o svojih starših« zapisal, da »zgodovinski stroki v dobro moramo preseči raven pozitivističnih beležk in meglenih želja. Naš cilj je celovita in smiselna teoretična projekcija.«¹⁶ Čeprav Dežmanova pobuda ni bila mišljena kot protirežimska, pa tudi v metodološkem pogledu se je bolj kot na sodobne zahodnoevropske vplive naslanjala na marksistično teorijo, pa je vendarle predstavljala opozorilo na metodološko nedorečenost tedanjega zgodovinopisja in spodbujala k bolj večplastnemu in kompleksnejšemu pristopu pri preučevanju dogajanja med okupacijo. V skladu s takim gledanjem je izšlo delo

---

¹⁰ Tako so na sestanku politbiroja CK KPS 28. aprila 1951 Škerlovo delo označili z besedami: »Zgodovino pišejo ljudje, ki so sovražniki« (Drnovšek, Zapisniki politbiroja, str. 267).

¹¹ Saje, Belogardizem.

¹² Saje, Belogardizem. Tretja izdaja.

¹³ Mlakar, Domobranstvo na Primorskem.

¹⁴ Škerl, Prispevki.

¹⁵ Mikužev zbornik; Ferenc, Izbrana dela (prva knjiga); Ževart, Styriaca.

¹⁶ Dežman, Zgodovina mladih.

etnologa Božidarja Jezernika o življenju v italijanskih koncentracijskih taboriščih Boj za obstanek¹⁷ in že po osamosvojitvi leta 1993 še njegova antropološka študija o nemških koncentracijskih taboriščih.¹⁸ Zanimivo, da je Dežmanovo pobudo med starejšimi zgodovinarji podprl le deklarirani marksist in žrtev Stalinovih čistk France Klopčič, ostali pa so pobudo zavrnili in se od nje distancirali, tako da je do dejanskih sprememb prišlo šele po ideološki sprostivti v drugi polovici 80 let prejšnjega stoletja.

V domovini medvojni premaganci in njihova resnica nista imela pravice javnega obstoja, kaj šele, da bi lahko sooblikovala podobo o medvojnih preteklosti. V emigraciji v Argentini in Združenih državah Amerike, kamor je po koncu druge svetovne vojne odšlo okoli 25.000 nasprotnikov partizanskega gibanja, se je kljub temu razvil njihov pogled na medvojno dogajanje. Interpretacija nasprotnikov partizanstva v emigraciji je bil logično usmerjena v pojasnjevanje in opravičevanje njihovega medvojnega stališča in temu primerno shematska in črno-bela.

Zgodovinopisje pred novimi izzivi

Slovenska historiografija o drugi svetovni vojni v času pred demokratičnimi spremembami je bila v precejšnji meri verodostojna glede faktografije, glede na njen pretežno pozitivistično-deskriptivni značaj in nekaterih vidikov vojnega dogajanja (npr. okupacijski sistemi), vendar je bila poleg metodološke togosti, njena glavna pomanjkljivost interpretacija, o kateri se ni razpravljalo, saj je bila ta rezervirana za vodilne politike in ideologe. Posledice takega ideološkega dirigiranja za zgodovinopisje o drugi svetovni vojni so bile škodljive, saj je bil rezultat ideološko-političnega zoževanja zgodovinskega obzorja izrazito enostranska in shematska podoba preteklosti. Šele po ideološki sprostivti v drugi polovici 80. let prejšnjega stoletja se je z rahlim zamikom tudi slovensko zgodovinopisje o drugi svetovni vojni v večji meri usmerilo tudi v proučevanje kompleksnejših in interpretativno zahtevnejših tem, kar je imelo za posledico pojav interpretacijskega pluralizma.¹⁹ S tem so bili dejansko postavljeni temelji in možnosti za uravnoteženo raziskovalno delovanje. To pa je pomenilo, da so se odprla nova vprašanja, ki so bila pogojena tako z vsebinskimi kot tudi s terminološkimi in metodološkimi problemi.²⁰

Pri gledanju na drugo svetovno vojno na Slovenskem smo bili dolgo časa ujeti v ideološko politično podobo, ki je štiri leta prikazovala zelo enostransko. Zastavlja se vprašanje, kako to sliko uravnotežiti z drugo sliko, ki je prav tako shematska, ideološka in enostranska, vendar napisana s protipartizanske strani.

Zgodovinski elementi, tesno povezani z legitimnostjo prejšnjega režima, so bili po vseh tranzicijskih državah podvrženi skoraj popolnemu prevrednotenju. Ugledni britanski zgodovinar Tony Judt je tako stanje opisal z izjavo, da kar je bilo

¹⁷ Jezernik, Boj za obstanek.

¹⁸ Jezernik, Spol in spolnost.

¹⁹ Lukan, Zur Historiographie in Slowenien, str. 358–362.

²⁰ Vodopivec, Historiography in Slovenia, str. 8.

prej uradna komunistična resnica, je postalo uradna laž. Uvajanje takih poenostavljenih načel je skrajno problematično in gre v primeru preučevanja II. svetovne vojne na Slovenskem za poskus vzpostavljanju nove enostranske »resnice«, ki naj bi zamenjala prejšnjo enostransko »resnico« iz obdobja komunizma. Gre za rušenje mitov z vzpostavljanjem novih. Dogajanje med drugo svetovno vojno na Slovenskem pa je bilo precej bolj kompleksno, da bi lahko iskali razjasnitev njegovih problemov s takimi preprostimi zamenjavami tez.

Kljub mnogim skupnim značilnostim z večino vzhodnoevropskih komunističnih držav se je položaj Jugoslavije razlikoval predvsem po tem, da je tu prišlo v pogojih splošno evropskega protihitlerjevskega boja do avtohtone revolucije, ki je bila predvsem zaradi sočasnega protiokupatorskega odpora pod vodstvom KPJ, ki so ga zavezniki šteli kot prispevek v skupnem boju, tudi priznana s strani velike protihitlerjevske koalicije kot celote. Tako so z mednarodnopravnega vidika jugoslovanski komunisti na podlagi sporazumov med voditeljem partizanskega gibanja Josipom Brozom Titom in predsednikom jugoslovanske vlade v emigraciji Ivanom Šubašićem prevzeli oblast po legalni poti, kar pa seveda ne pomeni, da ni prišlo na notranjepolitičnem področju do diskontinuitete s predvojnimi režimom. Tudi medvojni razvoj po posameznih jugoslovanskih pokrajinah je bil zelo različen, tako da so se dogodki v Sloveniji odvijali na zelo specifičen način. Za čas med letoma 1941 in 1945 je značilno, da slovensko ozemlje ni bilo le okupirano, temveč tudi razkosano in s strani sosednjih držav tudi anektirano (z nemške strani sicer le de facto, ne pa tudi de iure). Vsi trije okupatorji (nemški, italijanski in madžarski) so imeli namen raznaroditi Slovence, razlikovali so se le po načinu in metodah. Za Slovence kot etnično enoto v okviru reda, ki so ustvarjale sile osi dolgoročno ni bilo prostora. Po začetni diskreditaciji predvojne politične elite ob napadu sil osi na Jugoslavijo s kolaboracijo z italijanskim okupatorjem, ki je bila posledica (neuspešnega) iskanja rešitve za Slovence na strani sil osi in njene kasnejše pasivne drže pri organiziranju odporniške dejavnosti, so razmere omogočile slovenskim komunistom, da so uspešno organizirali množično odporniško gibanje, ki je imelo za cilj poleg izгона okupatorjev tudi revolucionarni prevzem oblasti. Po drugi strani je del slovenskih meščanskih sil zabredel tudi v kolaboracijo, najprej z italijanskim in nato z nemškim okupatorjem. Kot razlog za kolaboracijo so meščanske sile sicer navajale zgolj nasprotovanje komunistični revoluciji, čeprav so bili dejanski razlogi zanj mnogo bolj kompleksni, a je sodelovanje z okupatorjem v spletu domačih in mednarodnih okoliščin privedlo protikomunistično stran, da se je znašla v taboru poražencev v drugi svetovni vojni. Glede na to, da so bili med okupacijo 1941–1945 aktualni tudi povsem notranjepolitični problemi, lahko rečemo, da je potekala predvsem v Ljubljanski pokrajini tudi državljanska vojna. Vsestranski prikaz je potrebno še posebej izpostaviti, ker se razmere v Sloveniji zelo pogosto obravnave brez upoštevanja jugoslovanskega okvira, kot tudi brez širšega mednarodnega konteksta. Tako se nemalokrat ustvarja vtis, da je šlo v Sloveniji le za nekakšen lokalni notranji spor, ki je bil povsem neodvisen od svetovnega dogajanja. Po drugi strani pa se skuša razmeram v Ljubljanski pokrajini pripisati vseslovenski značaj, s čimer se zabrisuje specifičen razvoj po ostalih slovenskih pokrajinah. Zaradi globine

vzrokov je tako jasno, da so na tehtnici problemi, ki zaradi svoje kompleksnosti in protislovnosti ne morejo biti enostransko in enoznačno interpretirani.²¹

Politika in stroka – namesto sprave kulturni boj

Optimistična pričakovanja, da bo z demokratizacijo družbe tudi konec političnih pritiskov na zgodovinopisje, se niso povsem uresničila. Ob razčiščenju preteklosti predstavlja dogajanje med drugo svetovno vojno na Slovenskem še vedno enega od osrednjih vprašanj ter tako ostaja s svojimi učinki aktualno tudi danes. Pri zgodovinski presoji ostaja obdobje med letoma 1941–1945 še vedno predmet najbolj protislovnih ocen. V skladu z različnimi pogledi na sodobnost ocenjujejo različne politične skupine tudi preteklost različno in v tem pogledu Slovenija ne predstavlja nikakršne izjeme. To pa pomeni, da je postala problematika druge svetovne vojne tudi prvovrstno politično vprašanje, ki ga izrabljajo za politične boje zagovorniki različnih političnih opcij.²²

Tako je na prošnjo državnega zbora (parlamenta) Republike Slovenije, ki je želel ostre polemike o značaju novejše slovenske zgodovine preseči s študijo strokovnjakov,²³ ki bi predstavljala temelj za opredeljevanje stališč v parlamentu, nastal kratek pregled najboljčutljivejših tem slovenske novejše zgodovine. Leta 1995 je poročilo z naslovom Ključne značilnosti slovenske politike v letih 1929–1955 izdal Inštitut za novejšo zgodovino v Ljubljani. Poročilo je zajemalo »slovensko politiko tridesetih let, ko se je polarizacija in ideološka nestrpnost povečevala, drugo svetovno vojno, ko so nasprotja dosegla vrhunec in se zaključuje s petdesetimi leti (...), ko je začel popuščati pritisk totalitarne države.«²⁴ Vendar tudi s tem poročilom ni bilo doseženo minimalno družbeno soglasja o preteklosti. Projekt sprave med vojno sovražnih strani, ki je bil zelo populariziran ob osamosvojitvi Slovenije leta 1991, je doživel neuspeh, saj je šel razvoj prav v nasprotno smer, to je v poglobljanje razlik.²⁵

Desetletje in pol obstoja samostojne države je bilo tako v znamenju notranjepolitičnega spopada, ki se ga je oprijelo bolj ali manj posrečeno ime kulturni boj. V začetnem obdobju ne gre spregledati njegovih pozitivnih učinkov, predvsem pri prehodu iz črno belega in enostranskega prikazovanja II. svetovne vojne v kompleksno in večplastno proučevanje te problematike. V sklopu razčiščenja je tako dobila pravico do obstoja in legitimnega pogleda tudi do tedaj v domovini prepovedana in zamolčana, v emigraciji pa še kako živa interpretacija medvojnega dogajanja pri nas. Postopoma so se tudi izoblikovali različni pogledi in so prišle do izraza legitimne razlike v pogledih med posameznimi zgodovinarji, kar je povsem

²¹ Godeša, *Druga svetovna vojna*, str. 32–37.

²² Repe, *The Place*, str. 127–143.

²³ Avtorji so bili Zdenko Čepič, Tone Ferenc, Aleš Gabrič, Bojan Godeša, Boris Mlakar, Dušan Nečak, Jože Prinčič, Janko Prunk, Božo Repe, Anka Vidovič-Miklavčič, Peter Vodopivec in Milan Ževart.

²⁴ Ključne značilnosti, str. 3.

²⁵ Slabe, *Slovenska narodna sprava*, str. 431–446.

logično in normalno za demokratične družbe. Že zelo kmalu pa se je pokazala tudi druga, bolj problematična plat kulturnobojnega merjenja moči. V deloma celo umetno vzpodbujeno nestrpno vzdušje, je namesto dialoške tekmovalnosti, ki bi v izmenjavi stališč in mnenj privedla do novih spoznanj, prišlo bolj do izraza izključevanje in ignoriranje dognanj, ki se niso ujemala z lastnimi pogledi ter predvsem apriorno vztrajanje na okopih lastnih »resnic«. Če se z razdalje 15 let ozremo na »dosežke« kulturnega boja lahko ugotovimo, da se je domet njegovih pozitivnih učinkov danes v veliki meri že izčrpal. Kljub zavidljivemu številu najrazličnejših pogledov, mnenj in tez je bil izkupiček kulturnobojnega merjenja po strokovni plati razmeroma skromen in omejen. Razčiščevanje je namreč v pretežni meri privedlo le do obnovitve medvojnih tez, ki so bile mnogokrat v razgretem nestrpnem vzdušju predstavljene in dojete kot nova odkritja in pogledi, čeprav je šlo v mnogih primerih zgolj za ponovno oživitev že znanih pogledov. Tako se za marsikaterim delom v skladu s takšnim »odkrivanjem novih, ideološko neobremenjenih in objektivnih Resnic« skriva zgolj današnjemu trenutku prilagojeno prenašanje vzorcev, ki so se izoblikovali v miselnih krogih politične emigracije. Ta enostranski črno-beli prikaz pa seveda ni nastal z namenom, da bi se dokopali do verodostojne podobe, k čemer naj bi težilo sodobno slovensko zgodovinopisje, temveč, da bi si zagotovili prevlado lastne interpretacije in s tem opravičili svoje sporno medvojno delovanje. Vsa tovrstna sporna dela, nastala v kulturnobojnem vzdušju, imajo zato zgolj prehodni pomen in je njihova dolgoročna verodostojnost skrajno vprašljiva. Ob tem pa velja pristaviti, da kažeta obe interpretaciji v genezi medvojnega dogajanja zrcalno podobo in se dejansko razlikujeta predvsem v vrednostnem predznaku, ne pa tudi v strukturi dojemanja spornega obdobja. Obe interpretaciji namreč obvladuje deterministični pristop o premočrtnosti medvojnega razvoja, kjer se zdi zgodovinski izid v retrospektivi skoraj nujen. Tako smo prav zaradi kulturnobojnega vzdušja v slovenski družbi pogosto priča pojavu, da so se stari miselni in metodološki vzorci dejansko ohranili, spremenil se je le vrednostni predznak.

Socialno in kulturno zgodovinska problematika v luči revizije – zpostavljena plat II. svetovne vojne

S spremembami v slovenskem zgodovinopisju se je postavilo tudi vprašanje historičnega revizionizma, za katerega nekateri trdijo, da ga sploh ni, drugi spet, da povsem obvladuje slovensko stvarnost. Menim, da ni mogoče zanikati dejstva, da skušajo po zatonu komunizma v vsesplošnem vzpostavljanju novega sistema vrednot tudi poraženci v drugi svetovni vojni pridobiti položaj, ki bi njihovo medvojno držo ovrednotil v zanje ugodnejši luči. Tako so v Sloveniji v določenih krogih težnje, da bi se ne le relativiziralo pomen odpornišva, temveč da bi se mu vzela vsakršna pozitivna vloga, ob hkratnem poudarjanju, da med vojno sploh ni bilo kolaboracije.²⁶ Ta pojav pa ni značilen le za postkomunistična okolja Srednje

²⁶ Riha, V Sloveniji.

in Vzhodne Evrope, temveč tudi za nekatere druge države, eden bolj značilnih primerov je tudi Italija. Sicer pa je spekter te problematike zelo širok in raznolik ter pogojen s konkretnimi, pogosto zelo specifičnimi razmerami.

Polemika o razširjenosti revizionizma in totalitarne dediščine pa ne more spremeniti dejstva, da se je podoba medvojne preteklosti spremenila in dopolnila, v nekaterih pogledih manj, v drugih pa tudi bistveno. Tako se je problematika druge svetovne vojne in odpornišva demitologizirala in postala je predmet kritičnega vrednotenja.

Jasno je, da revizija sama po sebi ni nujno negativen pojav. Dejansko se pogled na preteklost spreminja in to ni pojav, ki bi bil značilen le za postkomunistične družbe, čeprav je tu zaradi globine sprememb morda bolj izrazit. Zgodovina se vedno na novo tematizira in problematizira že uveljavljene poglede. Pri pisanju zgodovine smo priča neprestanemu spreminjanju zgodovine in njenega novega interpretiranja. Vsaka generacija gleda na preteklost iz svojega lastnega časa in si o preteklosti zastavlja vprašanja, povezana s časom v katerem živi. To pa je pomenilo, da so se odprla nova vprašanja, ki so bila pogojena tako z vsebinskimi kot tudi s metodološkimi problemi.

Na prvem pomembnejšem posvetu o drugi svetovni vojni na Slovenskem po ideološki sprostivti, ki ga je z naslovom Slovenski upor 1941 organizirala maja 1991 SAZU so se odprli novi problemi, ki so odprli dotlej skoraj neznan razsežnosti pri obravnavanju idejno-političnih vprašanj.²⁷ Ti vidiki so bili v javnosti tedaj tako aktualni (npr. vprašanje revolucije, njenega značaja in umestitve v osvobodilni boj),²⁸ da so povsem zasenčili druge prav tako inovativne pristope pri obravnavi druge svetovne vojne.²⁹ Ta simpozij pa je v veliki meri tudi že nakazal smer v kateri bo potekalo zanimanje strokovne, pa tudi širše javnosti.

Z nekaj skromnimi izjemami je bilo za čas druge svetovne vojne polje socialno-antropoloških, gospodarskih in kulturnih študij, ki bi zajemale vsakdanje življenje, probleme malega človeka, stereotipe in mikro zgodovino med vojno v času demokratičnih sprememb tako skoraj še povsem nedotaknjeno. Ob dejstvu, da prav ti vidiki v veliki meri omogočajo prepoznavanje kompleksnosti in protislovnosti vojnega časa, bi bila potreba po pospešenem proučevanju teh vprašanj še toliko bolj upravičena. Vendar se je večina raziskovalne energije v prelomnih časih osredotočila v politično-ideološko (re)interpretacijo druge svetovne vojne, medtem ko so bila metodološka in konceptualna vprašanja in širjenje področij raziskovanja potisnjena na obrobje. Na to pomanjkljivost slovenskega zgodovinopisja o drugi svetovni vojni nekateri zgodovinarji že nekaj časa opozarjajo.³⁰ Pri tem je potrebno opozoriti, da slovenske razmere v zgodovinopisju v kontekstu raziskovanja novejših zgodovine v postkomunistični vzhodni Evropi niso izjemne. Kljub temu se upravičeno postavlja vprašanje zakaj je šel razvoj raziskav s področja druge svetovne vojne (tudi) v Sloveniji v tej smeri.

²⁷ Godeša, Priprave.

²⁸ Puhar, Zgodovinarji o OF.

²⁹ Npr. Gestrin, Svet pod Krimom in Dežman, Tržič z okolico.

³⁰ Godeša, Druga svetovna vojna, str. 37 in Luthar, Between Reinterpretation, str. 331–349.

V evropskem zgodovinoisju ima proučevanje socialne zgodovine, vsakdanjega življenja, problemov malega človeka že tradicijo, v slovenskem zgodovinoisju pa je postalo aktualno v drugi polovici osemdesetih dvajsetega stoletja, pri čemer, pa se je, kot opozarjajo poznavalci te problematike, lahko naslonilo tudi na dela starejših slovenskih zgodovinarjev (npr. Josip Mal).³¹ V zadnjih dvajsetih letih se je proučevanje teh vidikov precej razmahnilo, popularno je zlasti med mlajšimi generacijami zgodovinarjev, časovno pa se osredotočajo pretežno na 19. stoletje in prvo polovico 20. stoletja. V Celju izhaja od srede 90. let revija Zgodovina za vse – vse za zgodovino, ki vzpodbuja raziskovanje vsakdanjega življenja in njena paradigmatiska usmeritev je historična antropologija. V tem pogledu slovensko zgodovinoisje sledi zahodnoevropskim trendom.

Zato kljub skromnim nastavkom iz predhodnih obdobj, razlaga o pomanjkanju tradicije kot razlogu za zapostavljenost proučevanja teh vidikov druge svetovne vojne drži le do neke mere. Takšen pristop k proučevanju druge svetovne vojne je bil lahko v naelektrnem ozračju razumljen celo kot poskus relativizacije, če ne celo prikrivanja komunistične preteklosti, ker je postavljaj pod vprašaj enostranske in shematske poglede, ki so jih skušali uveljaviti nekateri politično izpostavljeni zgodovinarji. K takemu stanju je torej precej prispeval način razčiščevanje polpretekle zgodovine, to je bilo sicer povsem legitimno in tudi nujno potrebno, vendar ga je zaznamovalo manihejsko vzdušje netolerantnosti, ki ni bilo naklonjeno odpiranju novega kompleksa vprašanj metodološkega in teoretičnega značaja po vzoru sodobnega zahodnoevropskega zgodovinoisja. V tem pogledu je značilna usoda revije Borec, ki se je leta 1990 preoblikovala iz »revije za zgodovino NOB in ohranjanje revolucionarnih tradicij« v »revijo za zgodovino, antropologijo in književnost«. Takšna njena usmerjenost je sprva veliko obetala kot možno konceptualno središče novih raziskav. Njen potencial pa ni bil do kraja izkoriščen, ker so se poti njenih idejnih pobudnikov (Božo Repe in Jože Dežman) tako politično kot tudi konceptualno razšle prav pod vplivom politično-ideoloških delitev v slovenski družbi in sta se raziskovalca usmerila v proučevanje medijsko bolj odmevnih tem (npr. Repe o slovenski osamosvojitvi 1991 in Dežman v proučevanje totalitarnih prvin komunistične družbe).

V razmerah, v katerih se ni izoblikovalo neko idejno središče za proučevanje druge svetovne vojne (npr. ustanova oz. revija), se je le postopoma in nesistematično uveljavljala nova smer v zgodovinoisje, a vendarle lahko zapišemo, da v zadnji letih te vidike obravnavajo tudi slovenski zgodovinarji, ki se ukvarjajo z drugo svetovno vojno. Skupna točka vseh raziskovalcev je predvsem izbira tem, ki se razlikujejo od klasičnih vojaško-političnih obravnav druge svetovne vojne. Prevladujejo sicer mlajše generacije, a so se takšnih tem lotevali tudi starejši, uveljavljeni zgodovinarji.³² Določenemu krogu raziskovalcev je postalo jasno, da v okviru proučevanja

³¹ Studen, Proučevanje slovenskega vsakdanjika, str. 20–23.

³² Tako je Ferdo Gestrin, sicer predvsem poznavalec ekonomske zgodovine starejši obdobj, v veliki meri nezadovoljen s predhodnim raziskavami, v svoji knjigi Svet pod Krimom med prvimi opozoril na mnogokrat protislovno in kompleksno hierarhijo vrednot malih ljudi, ki so vplivale na njihovo medvojno opredeljevanje.

človekove preteklosti, brez poznavanja vseh raznolikih segmentov vsakdanjega življenja in socialno-ekonomskega ozadja, ki se nahaja in dogaja znotraj družbe, ne more spoznati globalne podobe druge svetovne vojne. Po mnenju teh raziskovalcev sta vojaško-politična in institucionalna perspektiva sicer pomembni gledišči vojnega dogajanja, vendar še zdaleč ne edini in vseobsegajoči. Podrobnih raziskav so vredni tudi gospodarski, socialni in kulturni vidiki življenja ljudi v vojni. Tako so se slovenski raziskovalci posvetili razkrivanju prav teh vidikov, ki zadevajo občutljivo tkivo življenjskega sveta malega človeka. Tako širjenje opazovalnega kota in sestavljanje kompleksnejše globalne podobe vojne je postavilo raziskovalce pred nove izzive in nova metodološka vprašanja. Ob takem ohlapnem izhodišču je tudi izbor tem izjemno raznolik in zajemajo socialno-ekonomske vidike, vsakdanje življenje v vojaških enotah in v okupacijskih razmerah ter mikro študije o usodah posameznikov.

Marta Verginella je z značilnim naslovom *Ljudje v vojni* želela med prvimi opozoriti na potrebo po drugačnem pristopu pri obravnavi spomina na medvojno dogajanje na Primorskem.³³ Verginella je v uvodu izpostavila metodološke probleme, ki so bila povezani z vprašanjem gradiva. Viri, ki so se ohranili, omogočajo zgodovinarju predvsem osvetljevanje političnih in vojaških vidikov vojnega časa, nemalokrat pa so skopi z informacijami, ki bi osvetlile gospodarske, socialne in kulturne pretrese, na podlagi katerih bi lahko opredelili tektonske spremembe v življenju družbenih slojev in skupin v vojnem času. Opozorila je, da so pičle možnosti do dostopa socialno-zgodovinsko pomembnih informacij za to obdobje lahko resna ovira možnosti, ker močno zožijo socialno zgodovinske vidike delovanja malega človeka. Pomanjkanje ali celo odsotnost pisnih virov, kot tudi predhodna selekcija proizvedene dokumentacije, jo je vzpodbudilo k pritegnitvi ustni virov (oral history), ki predstavljajo pomembno dopolnilo pri povrnitvi besede malim ljudem in vsem tistim, ki niso zapustili zapisanih dokumentov in so bili zato nevidni v veliki, »uradni« zgodovini. V dotedanji literaturi raziskovan spomin na okupacijo in raznarodovanje je bil predstavljen kot nerazdružljiva celota, kar lahko interpretiramo kot uspešno ideološko indoktrinacijo in prevlado kolektivne zgodbe nad individualno. Temeljno sporočilo knjige je v izpostavljenem pogled »od spodaj navzgor«, ki je linearno in enozvočno podobo primorskega antifašizma in odpora prikazal kot zavajajočo, saj so življenje primorskih Slovencev pogojevale raznovrstne socialne, gospodarske, kulturne in politične spremenljivke. K problematiki spominov³⁴ in malega človeka v totalni drugi svetovni vojni se je Verginella vračala tudi še kasneje.³⁵

Prvo monografsko delo, ki enakovredno obravnava vse vpletene strani med okupacijo v Sloveniji je knjiga Bojana Godeše z naslovom *Kdor ni z nami*, je proti nam³⁶ in govori o slovenskih izobražencih med drugo svetovno vojno. S primerjalno analizo je avtor prikazal temeljne vzroke za večinsko opredelitev slo-

³³ *Ljudje v vojni*.

³⁴ Verginella, *Guerra e memorie slovene*.

³⁵ Verginella, *Suha pašta*.

³⁶ Godeša, *Kdor ni z nami*.

venskih izobražencev za odporniško gibanje, tako njihovo ideološko osnovo kot tudi pragmatične plati tega opredeljevanja, kjer je prišla do izraza vsa kompleksnost in protislovnost tedanje dobe. Avtor ugotavlja, da so v izrednih vojnih okoliščinah razmere najbolj ustrezale ekstremnim političnim opcijam (tako levim kot desnim), ki so s poenostavljanjem skušale z manihejsko delitvijo razdeliti intelektualce in jih postaviti pred izvršeno dejstvo. To je dotlej marginalnim radikalnim skupinam tudi uspelo, tako da se je slovenska družba v vojni v precejšnji meri preoblikovala po njihovih merilih. Temeljno sporočilo dela je, da čas nestrpnosti, od tod tudi izvira naslov knjige, ni bil najbolj naklonjen razmišljujočim in z lastno glavo mislečim intelektualcem, kar naj bi bila sicer njihova glavna značilnost.

Doroteja Lešnik in Gregor Tomc sta izdala knjigo *Rdeče in črno* (Slovensko partizanstvo in domobranstvo),³⁷ kjer niso bili v ospredju zanimanja spopadi ali oborožitev, ampak tisto, kar je v ozadju vojaške organizacije. To pa so notranji odnosi, odnosi z okoljem, vsakdanje življenje, vrednote in norme. Za to usmeritev je značilna želja po odmiku od polpreteklega uradnega zgodovinopisja in razumevanja takratnega časa, a hkrati tudi za distanco od ideoloških poskusov prevrednotenja druge svetovne vojne. V raziskavi gre za odkrivanje novega prostora, ki nam kaže še drug obraz, o katerem mnoga desetletja skorajda nismo slišali. Gre za prikaz zanemarjene plati razvoja partizanske in domobranske vojske na Slovenskem, ki kaže na povsem navadne ljudmi s vsemi slabostmi in tegobami ter strahovi vojne časa vred, ki jim dopusti, da so lahko končno tudi ne-junaki, ne-poveljniki, ne-heroji in ne-revolucionarji. Pred tem sta tudi Jože Dežman in Nataša Budna prikazala življenje partizanov v manjši vojaški enoti.³⁸ Na vprašanje socialnega porekla partizanske vojske pa je opozoril Damijan Guštin,³⁹ ki se je kasneje usmeril v proučevanje življenja v okupatorjevih zaporih.⁴⁰

Nov pristop pri proučevanju okupacijskih sistemov in življenja pod okupacijo na Štajerskem so prinesle raziskave Aleksandra Žižka, kjer so prišle do izraza tudi vsakodnevne tegobe malega človeka, kar je spremenilo prejšnjo optiko dojemanja okupacije, ki je bila prikazana zgolj skozi nasilje in raznarodovalne ukrepe.⁴¹ Kasneje se je Žižek ukvarjal tudi z oblikami indoktrinacije prebivalstva na Štajerskem s strani nemških okupacijskih oblasti.⁴² S primerjavo preskrbe med prvo in drugo svetovno vojno se je ukvarjal Bojan Himmelreich.⁴³ Prvo obsežnejše delo, ki skuša zajeti celotno problematiko vsakdanjega življenja je knjiga Mojce Šorn, *Življenje Ljubljancev med drugo svetovno vojno*.⁴⁴ Jedro raziskave tvorijo poglavja, ki odstirajo širši kontekst upravnega, socialnega, gospodarskega, zdravstvenega, kulturnega in družabnega življenja v prestolnici.

³⁷ Lešnik/Tomc, *Rdeče in črno*.

³⁸ Dežman/Kodrič Budna, *Gorenjski partizan*.

³⁹ Guštin, *Rast in razvoj*.

⁴⁰ Guštin, *Slovenci v okupatorjevih zaporih*.

⁴¹ Žižek, *Kratek oris strukture*.

⁴² Žižek, *Slovenci, Vindišarji, Spodnještajerci*.

⁴³ Himmelreich, *Namesto zemlje*.

⁴⁴ Šorn, *Življenje Ljubljancev*.

Zanimanje za slovensko zgodovino druge svetovne vojne v tujini se je po osamosvojitvi povečalo, kar kažejo tudi knjige⁴⁵ in raziskave posameznih avtorjev (Michael Wedekind, Rolf Wörsdorfer, Dieter Blumenwitz, Marcus Ferrar, Tamara Griesser Pečar), od katerih so se nekateri ukvarjali tudi s socialno – antropološkimi vidiki in s tem prispevali k bolj poglobljenemu vedenju o dogajanju med drugo svetovno vojno v Sloveniji. V tem pogledu velja izpostaviti predvsem Sabine Rutar⁴⁶ in Silvijo Kavčič.⁴⁷

Čeprav kulturnobojno ozračje praviloma ni bilo naklonjeno zgoraj omenjenim vrstam raziskav, pa se je zgodilo, da so bili kot stranski produkt polemik izpostavljene tudi teme, ki so zanimive z vidika proučevanja vsakdanjega življenje malega človeka oz. socialno-kulturni vidiki druge svetovne vojne. Iz politično pogojenih motivov se je tako odprla razprava o celotnem številu žrtev med drugo svetovno vojno, kjer so vpletene strani poudarjale predvsem »svoje« žrtve. Gordijski voz je bil presekan šele z raziskavo Inštituta za novejšo zgodovino, ki se je dokopala (številka še ni dokončna in raziskava še poteka) do številke preko 90 tisoč žrtev⁴⁸ druge svetovne vojne na ozemlju današnje republike Slovenije, kar je predstavljalo približno 6% tedanjega prebivalstva in uvršča Slovenijo med države z nadpovprečnim številom žrtev.⁴⁹ Raziskava je bogata tudi s podatki, ki omogočajo tudi analizo socialne, starostne, spolne in poklicne strukture žrtev. Na to temo je Državni svet Republike Slovenije jeseni 2004 tudi priredil znanstveni posvet.⁵⁰ Pri problematizaciji spomina na žrtve druge svetovne vojne velja omeniti tudi razpravo Brede in Ota Lutharja, Kolonizacija spomina – politika in tekstualnost domobranskih spomenikov po letu 1991.⁵¹

Podobno se je v devetdesetih letih na podlagi političnih zahtev odprlo vprašanje slovenskih mobilizirancev v nemško vojsko.⁵² Gre za do tedaj prezrt problem, ki se dotika tisoč ljudi na Štajerskem in Gorenjskem.

V začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja se je na Slovenskem začelo tudi sistematično raziskovanje zgodovine žensk (Marija Wakounig, Marta Verginella, Sabina Ž. Žnidarič, Peter Vodopivec, Andrej Studen) in je bilo leta 2004 tradicionalno zborovanje slovenskih zgodovinarjev (32. po vrsti) v Celju v celoti posvečeno vprašanju žensk.⁵³ Vlogo žensk med drugo svetovno vojno so obravnavale Vida Deželak Barič,⁵⁴ Dunja Dobaja⁵⁵ in Ljuba Dornik.⁵⁶ O vlogi žensk v

⁴⁵ Jochem/Seiderer (ur.), Entrechtung, Vertreibung, Mord.

⁴⁶ Rutar, Zwischen Volkstumspolitik und Volksbefreiungskampf; War, memory; Totalitarian structures.

⁴⁷ Kavčič, Überleben und Erinnern.

⁴⁸ Pred raziskavo so se ocene gibale med 60 in 65 000 žrtvami.

⁴⁹ Tominšek Rihtar/Šorn, Žrtve, str. 13–21.

⁵⁰ Žrtve vojne in revolucije.

⁵¹ Zbornik Janka Pleterskega.

⁵² Žnidarič/Dežman/Puklavc, Nemška mobilizacija Slovencev.

⁵³ Ženske skozi zgodovino.

⁵⁴ Politizacija žensk.

⁵⁵ Podoba ženske.

⁵⁶ Vloga ženski.

protirevolucionarnem taboru pa je pisal tudi Boris Mlakar.⁵⁷ Sicer pa je bil »ženska« problematika v zgodovinopisju druge svetovne vojne bolj ali manj vseskozi prisotna, pri čemer velja izpostaviti v novejšem obdobju predvsem razpravo Vide Deželak Barič, Vloga in položaj žensk v NOB in revoluciji⁵⁸ ter prevod iz nemščine dela Silvije Kavčič o slovenskih taboriščnicah, ki je pisan z vidika sodobnih metodoloških pristopov.⁵⁹ Iz omenjenih razprav je razvidno, da so imele v partizanskem gibanju ženske sicer specifično vlogo, ki pa je bila relativno pomembna, medtem ko je bila kolaboracionistična in protirevolucionarna dejavnost skoraj izključno »moška zadeva«.

Kljub premajhni zastopanosti sodobnih smeri v slovenskem zgodovinopisju druge svetovne vojne pa so spoznanja, ki jih odstirajo nove raziskave, vključena tudi v obsežnejše preglede o medvojnem dogajanju in se jih skuša umestiti v širši okvir nacionalne zgodovine. Koncept Slovenske kronike XX. Stoletja (1900–1995), ki jo je sredi 90 let izdala Nova revija (glavni urednik Marjan Drnovšek) in je bila za slovenske razmere tržna uspešnica, je bil v celoti zasnovan na novih spoznanjih, tako vsebinske kot metodološke narave, tako da je bilo skladno s to usmeritvijo in s stanjem raziskav obravnavano tudi obdobje druge svetovne vojne (urednik in pisec večine gesel Bojan Godeša). Plod dolgoletnega raziskovalnega dela Inštituta za novejšo zgodovino je obsežno kolektivno delo Slovenska novejša zgodovina, ki zajema obdobje od oblikovanja programa Zedinjene Slovenije 1848 do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1992.⁶⁰ V njej je celovito zajeto tudi obdobje druge svetovne vojne na Slovenskem, tako da so upoštevani tako politični, kulturni, socialni in gospodarski vidiki tega obdobja. Avtorji (Vida Deželak Barič, Tone Ferenc, Damijan Guštin, Boris Mlakar in Bojan Godeša, ki je bil tudi urednik) so pri pisanju upoštevali tudi najnovejša znanstvene ugotovitve iz devetdesetih let 20. stoletja, tako da lahko štejemo prikaz za doslej najbolj vsestranski pregled druge svetovne vojne na Slovenskem. Poleg večje ideološke uravnoteženosti se poglavja o drugi svetovni vojni v Slovenski novejši zgodovini razlikujejo od predhodnih del prav po tej vsestranski obravnavi.

V knjigi Petra Vodopivca *Od Pohlinove slovnice do samostojne države*⁶¹ predstavlja poglavje o drugi svetovni vojni prvo avtorsko zasnovano znanstveno sintezo tega najbolj protislovnega in spornega obdobja v slovenski novejši zgodovini po osamosvojitvi Slovenije 1991. Poglavje temelji na poglobljenem poznavanju izrazito večplastnega medvojnega dogajanja, pri čemer avtor upošteva vsa najnovejša dognanja zgodovinske stroke o drugi svetovni vojni. Istočasno je potrebno poudariti, da se Vodopivec ni branil podati tudi osebnih ocen in vrednotenj, kar daje delu še dodatno vrednost.⁶² Vodopivec, eden osrednjih vzpodbujevalcev novih smeri v

⁵⁷ Mlakar, *Ženska kot objekt*.

⁵⁸ Razprava je izšla v zborniku, ki ga je uredila Milica G. Antič, *Naše žene volijo*.

⁵⁹ Kavčič, *Preživele smo*.

⁶⁰ Slovenska novejša zgodovina.

⁶¹ Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice*.

⁶² Nekoliko predelan Vodopivčev tekst o drugi svetovni vojni je objavljen tudi v Štih/Simoni/Vodopivec, *Slovenische geschichte*.

slovenskem zgodovinopisju, je tudi v svoji monografiji upošteval nova spoznanja na področje socialnoekonomske in kulturne zgodovine. Rezultat takega avtorjevega pristopa je celovit in uravnotežen prikaz druge svetovne vojne na Slovenskem. Knjiga predstavlja kakovostno nov in zaokrožen pogled na obdobje naše zgodovine, ki je bilo dosedaj prikazovano vse prevečkrat enostransko in črnobelo.

Vse to kaže, da socialno-zgodovinske in antropološke raziskave vendarle imajo odmev v zgodovinarski srenji in se jih upošteva tudi za čas okupacije 1941–1945, kot njihov sestavni del, čeprav je delež tovrstnih raziskav še razmeroma skromen. S takimi deli se širi poznavanje druge svetovne vojne, čeprav so ta dela nemalokrat v ozadju zanimanja širše javnosti.⁶³ V tem pogledu je še veliko možnosti za bolj enakomerno obdelavo vseh plati druge svetovne vojne, kar pa seveda ne pomeni, kot si morda nekateri predstavljajo, da je področje klasičnih politično-ideološko-vojaških tem že povsem izčrpano. Dilema, ali klasične zgodovinske teme ali novi pristopi, se mi zdi zgrešena, bolj gre za vprašanje uravnoteženosti, ki bo omogočilo čimbolj celovit in poglobljen prikaz medvojnega dogajanja,

Vsekakor lahko zapišemo, da je v zadnjih 20 letih slovensko zgodovinopisje o drugi svetovni vojni naredilo kakovosten premik s prehodom iz pretežno enostranskega prikazovanja v poglobljeno in kompleksno preučevanje, kar je bilo posledica večje možnosti svobodnega raziskovanja, dostopnosti arhivskega gradiva in ne nazadnje dejstva, da vsaka generacija piše svojo zgodovino. Velja posebej poudariti, da pri tem prevrednotenju ni šlo le za njeno idejnopolično razsežnost, temveč tudi za uveljavitev novih metodoloških prijemov, s katerimi so se razširila področja raziskovanja.⁶⁴ Kljub nespornemu napredku v raziskovanju, pa druga svetovna vojna na Slovenskem še nima enoznačne in ne dokončne ocene. V prihodnosti bo potrebno razjasniti še celo vrsto odprtih vprašanj. Kar zadeva problematiko druge svetovne vojne obstaja namreč še vrsta vprašanj, na katere imamo Slovenci zelo različne odgovore. V tem pogledu slovenski zgodovinarji v evropskem kontekstu nismo nič izjemnega, a hkrati tudi ni nujno, da so razhajanja pogojena izključno z različnimi ideološkimi in političnimi predznaki. Dejstvo je, da viri zgodovinarju resda onemogočajo popolno svobodo, a hkrati stvari ne fiksirajo tako zelo, da bi zares onemogočili različne interpretacije. Za slovensko zgodovinopisje lahko rečemo, da so njegovi rezultati zadnjih let ravno toliko ambivalentni kot je celotna politična in ekonomska tranzicija, tako da smo priča zelo raznoliki podobi. Nasprotujoče si ocene o doseženem si lahko ponazorimo z dilemo o tem, ali je kozarec že do polovice napolnjen, ali pa je še vedno na pol prazen. Kljub temu, da enotnega pogleda na obdobje okupacije še ni in da tudi ne bi imelo smisla na silo poenotiti spomina nanj, mislim, da bi bil že precejšen dosežek za zgodovinopisje II. svetovne vojne, če bi postalo del »normalnega« in nič več »ekskluzivnega« zgodovinopisja.

⁶³ Ta vidik zelo poudarja Nečak, *Slowenische Historiographie*, str. 335–344.

⁶⁴ Verginella, *La Seconda guerra*, str. 127–133.

Seznam literature

- Čepič, Zdenko/Nečak, Dušan/ Stiplovšek, Miroslav (ur.), *Mikužev zbornik*. Ljubljana 1999.
- Deželak Barič, Vida, Vloga in položaj žensk v NOB in revoluciji. *Antič G., Milica (ur.), Naše žene volijo*. Ljubljana 1999.
- Deželak Barič, Vida, Politizacija žensk v času druge svetovne vojne. *Ženske skozi zgodovino. Zbornik referatov 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev*. Celje 2004.
- Dežman, Jože, Zgodovina mladih, zgodovina o mladih. *Anka Vidovič Miklavčič (ur.), Napredno mladinsko gibanje na Slovenskem*. Ljubljana 1982.
- Dežman, Jože, Tržič z okolico v letih 1941/1942. *Slovenski upor 1941. Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja*. Ljubljana 1991.
- Dežman, Jože/Kodrič Budna, Nataša, *Gorenjski partizan. Gorenjski odred 1942–1945*. Kranj 1992.
- Dobaja, Dunja, Podoba ženske v slovenskem katoliškem časopisju med drugo svetovno vojno. *Ženske skozi zgodovino. Zbornik referatov 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev*. Celje 2004.
- Dornik, Ljuba, Vloga žensk v obveščevalnih in varnostnih službah na Slovenskem, pred, med in po drugi svetovni vojni. *Ženske skozi zgodovino. Zbornik referatov 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev*. Celje 2004.
- Drnovšek, Darinka, *Zapisniki politbiroja CK KPS/ZKS 1945–1954*. Ljubljana 2000.
- Ferenc, Tone, Le système d'occupation des nazis en Slovenie. *Les systèmes d'occupation en Yougoslavie 1941–1945*. Beograd 1963.
- Ferenc, Tone, *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945*. Maribor 1968.
- Ferenc, Tone, *Quellen zur nationalsozialistischen Entnationalisierung in Slowenien 1941–1945*. Maribor 1980.
- Ferenc, Tone, *Fašisti brez krinke: dokumenti 1941–1942*. Maribor 1987.
- Ferenc, Tone, *Ljudska oblast na Slovenskem 1941–1945* (3 knjige). Ljubljana 1985–1991.
- Ferenc, Tone, *La provincia »italiana« di Lubiana. Documenti 1941–1942*. Videm 1994.
- Ferenc, Tone, *Dies irae. Četniki, vaški stražarji in njihova usoda jeseni 1943*. Ljubljana 2002.
- Ferenc, Tone, *Izbrana dela. Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno. (I. – Razkosanje in aneksionizem)*. Ljubljana 2006.
- Gestrin, Ferdo, *Svet pod Krimom v letih 1941–1942*. Ljubljana 1993.
- Godeša, Bojan, Priprave na revolucijo ali osvobodilni boj? *Slovenski upor 1941. Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja*. Ljubljana 1991.
- Godeša, Bojan, *Kdor ni z nami, je proti nam. Slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom*. Ljubljana 1995.
- Godeša, Bojan, Druga svetovna vojna in današnje slovenske travme. *Ervin Dolenc (ur.), Problemi slovenskega zgodovinopisja o 20. stoletju*. Ljubljana 1999.
- Guštin, Damijan, *Rast in razvoj slovenske partizanske vojske v prvi polovici leta 1942 in krajevno ter socialni izvor njenih borcev*. Magistrska naloga na FF v Ljubljani, 1987.
- Guštin, Damijan, *Slovinci v okupatorjevih zaporih*. Ljubljana 2006.
- Himmelreich, Bojan, *Namesto zemlje črn kruh. Organizacija preskrbe z živili v Celju v času obeh svetovnih vojn*. Celje 2001.
- Jezernik, Božidar, *Boj za obstanek: o življenju Slovencev v italijanskih koncentracijskih taboriščih*. Ljubljana 1983.

- Jezernik, Božidar, *Spol in spolnost in extremis: antropološka študija o nemških koncentracijskih taboriščih Dachau, Buchenwald, Mauthausen, Ravensbrück, Auschwitz 1933–1945*. Ljubljana 1993.
- Jochem, Gerhard/Seiderer, Georg (ur.), *Entrechnung, Vertreibung, Mord. NS-Unrecht in Slowenien und seine Spuren in Bayern 1941–1945*. Berlin 2005.
- Kavčič, Silvija, *Überleben und Erinnern. Slowenninen in Frauen-Konzentrationslager Ravensbrück*. Berlin 2007.
- Kavčič, Silvija, *Preživele smo in se spominjamo. Slovenske jetnice v ženskem koncentracijskem taborišču Ravensbrück*. Ljubljana 2007.
- Ključne značilnosti slovenske politike v letih 1929–1955*. Ljubljana 1995.
- Lešnik, Doroteja/Tomc, Gregor, *Rdeče in črno. Slovensko partizanstvo in domobranstvo*. Ljubljana 1995.
- Lukan, Walter, *Zur Historiographie in Slowenien nach dem Zerfall Jugoslawiens. Klio ohne Fesseln? Historiographie im östlichen Europa nach dem Zusammenbruch des Kommunismus. Österreichische Osthefte 2002, št. 1–2*.
- Luthar, Breda/Luthar, Oto, *Kolonizacija spomina – politika in tekstualnost domobrantskih spomenikov po letu 1991. Zbornik Janka Pleterškega*. Ljubljana 2003.
- Luthar, Oto, *Between Reinterpretation and Revisionism. Rethinking Slovenian Historiography of the 1990s. Ulf Brunnbauer (ur.), (Re)Writing History in Southeast Europe after Socialism*. Münster 2004.
- Mikuž, Metod, *Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji (5 knjig)*. Ljubljana 1961–1973.
- Mlakar, Boris, *Domobranstvo na Primorskem (1943–1945)*. Ljubljana 1982.
- Mlakar, Boris, *Ženska kot objekt in subjekt v okviru protirevolucionarnega tabora na Slovenskem med drugo svetovno vojno. Prispevki za novejšo zgodovino 2004, št. 1*.
- Nečak, Dušan, *Slowenische Historiographie: Das »Projekt einer anderen Geschichte«. Klio ohne Fesseln? Historiographie im östlichen Europa nach dem Zusammenbruch des Kommunismus. Österreichische Osthefte 2002, št. 1–2*.
- Puhar, Alenka, *Zgodovinarji o OF, njenih akterjih, ozadju in značaju. Delo, 26. maj 1991*.
- Repe, Božo, *The place of the Second World war in the internal Evolution of Post-War Slovenia and Yugoslavia. Bulletin of the International Committee for the History of the Second World War, št. 30–31 (1999–2000)*.
- Riha, Lenart, *V Sloveniji kolaboracije ni bilo. Pogovor z dr. Markom Kremžarjem. Tretji dan. Krščanska revija za duhovnost in kulturo 2006, št. 5–6*.
- Rutar, Sabine, *Zwischen Volkstumspolitik und Volksbefreiungskampf. Braunkohlenbau im deutschen besetzten Slowenien. Zwangsarbeit im Bergwerk. Die Arbeitseinsatz im Kohlenbergbau des Deutsches Reiches und der besetzten Gebiete im Ersten und Zweiten Weltkrieg*. Essen 2005.
- Rutar, Sabine, *War, memory, and the nation in the northeastern Adriatic: a contribution to methodology. Vojna in mir na Primorskem*. Koper 2005.
- Rutar, Sabine, *Totalitarian structures and social practice: deviance in Yugoslavia between 1941 and 1951. Acta histriae 2007, št. 2*.
- Saje, Franček, *Belogardizem*. Ljubljana 1951.
- Saje, Franček, *Belogardizem – ponovno pol stoletja po zadnji izdaji*. Mengeš 2008.
- Slabe, Janja, *Slovenska narodna sprava v časopisju 1984–1997. Prispevki za novejšo zgodovino 2006, št. 1 (Kresalov zbornik)*.
- Slovenska novejša zgodovina 1848–1992. Od programa zedinjene Slovenije do mednarodnega priznanja Republike Slovenije*. Ljubljana 2005.

- Studen, Andrej, Proučevanje slovenskega vsakdanjika. *Ervin Dolenc (ur.), Problemi slovenskega zgodovinopisja o 20. stoletju*. Ljubljana 1999.
- Škerl, France, Politični tokovi v Osvobodilni fronti v prvem letu njenega delovanja. *Zgodovinski časopis 1951, št. 1–4*.
- Škerl, France, Problem koalicije v Osvobodilni fronti. *Naša sodobnost 1953*.
- Škerl, France, *Počeci partizanskega pokreta u Sloveniji*. Beograd 1956.
- Škerl, France, Vloga in pomen Osvobodilne fronte slovenskega naroda (1941–1943). *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1966, št. 1–2*.
- Škerl, France, Prispevki k zgodovini razvoja nasprotnikov Osvobodilne fronte v letu 1941. *Zgodovinski časopis 1967*.
- Šorn, Mojca, *Življenje Ljubljančanov med drugo svetovno vojno*. Ljubljana 2007.
- Štih, Peter/Simoniti, Vasko/Vodopivec, Peter, *Slowenische geschichte. Gesellschaft-Politik-Kultur*. Graz 2008.
- Tominšek Rihtar, Tadeja/Šorn, Mojca, Žrtve druge svetovne vojne in zaradi nje (april 1941–januar 1946). *Žrtve vojne in revolucije*. Ljubljana 2005.
- Verginella, Marta, *Ljudje v vojni. Druga svetovna vojna v Trstu in na Primorskem*. Koper 1995.
- Verginella, Marta, *Guerra e memorie slovene. Friuli e Venezia Giulia. Storia del'900*. Gorica 1997.
- Verginella, Marta, *Suha pašta, pesek in bombe. Vojni dnevnik Bruna Trampuža*. Koper 2004.
- Verginella, Marta, *La Seconda guerra mondiale e le memorie slovene. Qualestoria 2006, št. 1*.
- Vodopivec, Peter, *Historiography in Slovenia today. Slovene studies. Journal of the society for Slovene studies 2003, št. 1–2*.
- Vodopivec, Peter, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države. Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja*. Ljubljana 2006.
- Ževart, Milan, *Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini*. Ljubljana 1977.
- Ževart, Milan, *Styriaca. Izbrana dela*. Velenje 2005.
- Žižek, Aleksander, *Kratek obris strukture in delovanja Štajerske domovinske zveze na Celjskem v letih 1941 do 1945. Celjski zbornik 1993*.
- Žižek, Aleksander, *Slovinci, Vindišarji, Spodnještajerci in banditi. Vloga Štajerske domovinske zveze in tiska – časnikov Štajerski gospodar in Marburger Zeitung pri indoktrinaciji spodnještajerskega prebivalstva. Acta Histriae 2007, št. 2*.
- Žnidarič, Marjan/Dežman, Jože/Puklavec, Ludvik, *Nemška mobilizacija Slovencev v drugi svetovni vojni*. Celje 2001.

SUMMARY

Revision and Prospects of New Vistas: An Opportunity for a »Different« Kind of History?

Bojan Godeša

The gradual political shift of the second half of the 1980s, which indicated future ideological changes, affected also Slovene historiography. Albeit a slight delay, researchers focusing on the Second World War started to investigate more complex and interpretatively more challenging subjects. The newly-born interpretative pluralism formed the basis of, and opened up new possibilities for, well-balanced research work. It gave birth to new questions that have been the result of thematic, terminological, and methodological issues.

With the exception of a handful of modest texts, more comprehensive social, anthropological, economic, and cultural studies exploring wartime micro history, stereotypes, and everyday lives and problems of average people were still very scarce in the period of democratic changes in Slovenia. Since these are the topics that largely give insight into the complexity and contradictions of wartime the need for such studies was all the more pressing. However, most studies conducted at the time focused on political and ideological (re)interpretations of the Second World War while methodological and conceptual issues, along with the need to expand the scope of scientific research, remained in the background.

These were the circumstances in which a new historiographic orientation gradually started to develop. Although no institution or publication focusing on this subject has been created to facilitate research some of the Slovene historians who focus their scientific attention on the period of the Second World War have recently started to investigate these new aspects. While most of them can be said to belong to the younger generation of researchers there have also been certain prominent historians who became interested in this subject. What they all have in common is the choice of themes that no longer focus on classical military and political aspects of the war. A certain circle of researchers came to realize that no in-depth knowledge of the Second World War can be obtained without a prior investigation of different segments of everyday life and of socio-economic characteristics of that period.

Even though the prevailing atmosphere of that time was not generally favorably disposed toward such studies a side product of various polemics was the birth of interesting questions pertaining to everyday life of the common people and to various sociocultural aspects of this war.

In view of the above, it seems that sociohistorical and anthropological studies do resonate within the historical community. Even though historical studies of this kind are still relatively rare these questions are gradually being included in historical research of the period of occupation between 1941 and 1945. Although not often in the very centre of public attention they nevertheless expand our knowledge about the Second World War. There are still many opportunities for a more balanced research of all aspects of the Second World War. However, this does not denote that all "classical" political, ideological, and military questions have already been completely exhausted. It is my opinion that the dilemma of choosing between classical historical topics and new approaches is a false one. This is more a question of balance that will give a more complete and thorough insight into the events taking place during the Second World War.